

Andrzej Wojtaszak

Czeskie i słowackie ugrupowania radykalnej i ekstremalnej prawicy politycznej i ich stosunek do Unii Europejskiej

Czech and Slovak radical and extreme right-wing political groups and their attitude towards the European Union

Abstract: The collapse of the Soviet Union in the early 1990s was accompanied by the revival of the idea of sovereignty of states previously belonging to Moscow's sphere of influence in Central Europe. Regaining freedom enabled the development of various political ideas, accompanied by the emergence of groups expressing radical and extreme nationalist views. In the case of the radical right, we are dealing with opposition to the system of liberal democracy and the federal idea of the European Union (EU). Extreme parties most often refer to neo-fascist or neo-Nazi ideas and reject membership in the EU. Some of these groups are represented in the parliaments of their own countries and in the European Parliament. Most of them do not have coalition capabilities, while others have found themselves outside the governing structures of their own countries. The subject of this analysis is the attitude towards the EU of radical and extreme right parties originating from two countries established in 1993 after the breakup of Czechoslovakia - the Czech Republic and the Republic of Slovakia.

Keywords: radical right, extreme right, Czech Republic, Slovak Republic, European Union

Streszczenie: Upadkowi Związku Sowieckiego na początku lat 90. XX w. towarzyszyło odrodzenie idei suwerenności państw należących wcześniej do strefy wpływów Moskwy na obszarze Europy Środkowej. Odzyskanie wolności umożliwiło rozwój różnych idei politycznych, czemu towarzyszy pojawienie się ugrupowań głoszących poglądy radykalnie oraz ekstremalnie nacjonalistyczne. W przypadku radykalnej prawicy mamy do czynienia ze sprzeciwem wobec systemu demokracji liberalnej oraz idei federacyjnej Unii Europejskiej (UE). Partie ekstremalne najczęściej odwołują się do idei neofaszystowskich czy

* dr hab., prof. US, Uniwersytet Szczeciński, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5615-9438>, e-mail: andrzej.wojtaszak@usz.edu.pl.

neonazistowskich oraz odrzucają przynależność do UE. Część tych ugrupowań znajduje się w parlamentach własnych państw oraz w Parlamencie Europejskim. Większość z nich nie ma zdolności koalicyjnych, a inne antysystemowe znalazły się poza strukturami rządzącymi własnych państw. Przedmiotem analizy jest stosunek do UE partii radykalnej i ekstremalnej prawicy wywodzących się z dwóch państw powstałych w 1993 r. po rozpadzie Czechosłowacji– Republiki Czeskiej i Republiki Słowacji.

Słowa kluczowe: radykalna prawica, ekstremalna prawica, Republika Czeska, Republika Słowacka, Unia Europejska

Wprowadzenie

Rosnący kryzys globalizacji spowodował ożywienie wielu środowisk politycznych, w tym tych, które przyjmują postawy nacjonalistyczne czy ultranacjonalistyczne, często o radykalnym oraz ekstremalnym charakterze, krytycznych wobec demokracji liberalnej. Pojawiające się hasła dotyczące przebudowy relacji ekonomicznych, społecznych czy politycznych mają wpływ na spory dotyczące funkcjonowania wielu instytucji międzynarodowych, w tym Unii Europejskiej (UE). Nie-równomierny rozwój Europy był i jest rezultatem różnej przeszłości historycznej państw, związanej m.in. z podziałami zimnowojennymi. Po okresie tyranii, pomiędzy tragedią II wojny światowej a komunistyczną dominacją w latach 90. XX w., powróciła możliwość nowego upodmiotowienia narodów.

Po upadku systemu komunistycznego region Europy Środkowej uzyskał możliwość określenia swej podmiotowości. Zmiany polityczne pozwoliły państwom na wybór swojej wizji rozwoju, a nowe suwerenne państwa w Europie Środkowej zaczęły masowo popierać idee demokracji liberalnej, wchodząc do istniejących struktur politycznych i gospodarczych jednoczącej się Europy, co widać szczególnie w okresie przełomu XX i XXI w.¹ Przemiany polityczno-ekonomiczne w tej części kontynentu nie przyniosły oczekiwanego przez społeczeństwa rozwoju oraz podniesienia poziomu życia. W konsekwencji uaktywniły się eurosceptyczne nurty polityczne, czemu towarzyszyło ożywienie postaw populistycznych oraz wzrost znaczenia idei nacjonalistycznych. Po upadku komunizmu nastąpił renesans nacjonalizmu. Coraz

1 I. Gołębiewska, *Analiza komparatystyczna współczesnych nacjonalizmów państw Europy Środkowo-Wschodniej i Zachodniej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2014, t. 36, nr 2, s. 113-114.

większe znaczenie odgrywają ugrupowania głoszące skrajne idee, często nazywane radykalną prawicą populistyczną (Populistyczne Partie Radykalnej Prawicy – ang. *Populist Radical Right Parties*, PRRP)². Powinniśmy pamiętać o tym, że nacjonalizm w Europie Środkowej i Wschodniej w czasach komunizmu funkcjonował w głębokiej defensywie, a po zamianach ustrojowych można zauważyć tendencje wypełnienia społecznej i politycznej przestrzeni pokomunistycznej przez formacje nacjonalistyczne.

We współczesnym ujęciu problemu musimy zwrócić uwagę na różnice pomiędzy radykalizmem a ekstremizmem politycznym³. Ekstremizm polityczny to „kompleks poglądów, koncepcji, idei, postulatów, żądań o różnym poziomie spójności wewnętrznej czy też komplementarności oraz związanych z nimi zachowań charakteryzujący się skrajnością, biorąc jako punkt odniesienia istniejący układ sił politycznych”⁴. Istnieją różnice pomiędzy radykalną i ekstremalną prawicą. Radykalna prawica ma raczej teoretyczny niż praktyczny stosunek do zmian, podczas gdy ekstremiści nie przywiązują aż takiego znaczenia do teoretycznej refleksji. Radykalizm może mieścić się w legalnych strukturach organizacyjnych i procedurach działania, a ekstremizm ma problemy z legalizacją⁵. Według Minkenberga, „zbiornym określeniem „ekstremizm prawicowy [*extremist right wings* – A.W.] oznacza się dwie główne odmiany myśli i praktyki politycznej – faszizm i nacjonalizm, rasizm tylko niekiedy jest z nim kojarzony”⁶. Warto również zwrócić uwagę na podział zastosowany przez niemiecki Federalny Trybunał Konstytucyjny (*Bundesverfassungsgericht*, BfV). Według tego podziału możemy wyodrębnić antydemokratyczną ekstremalną prawicę dążącą do zmian systemowych oraz radykalną prawicę, która pomimo kontestacji zasad demokracji

2 Por. C. Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge 2007, s. 15-21.

3 E. Szyszlak, *Populizm partii skrajnej prawicy na Słowacji. Studium przypadku*, „Studia Europejskie – Studies in European Affairs” 2019, nr 3, s. 10-12.

4 Ł. Lewkowicz, *Ekstremizm prawicowy Partii Ludowej – Nasza Słowacja w Republice Słowackiej: ideologia i praktyka polityczna*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2022, z. 3, s. 178.

5 R. Tokarczyk, *Teoretyczna a praktyczna istota współczesnego ekstremizmu politycznego*, [w:] *Doktryny i ruchy współczesnego ekstremizmu politycznego*, E. Olszewski (red.), Lublin 2004, s. 16.

6 M. Minkenberg, *The Rise of the Radical Right in Eastern Europe: between Mainstreaming and Radicalization*, „Georgetown Journal of International Affairs” 2017, vol. 18, no. 1, s. 29.

przedstawicielskiej nie dąży do zmiany ustroju⁷. W drugiej dekadzie XXI w. w Europie nastąpiło ożywienie środowisk nacjonalistycznych, negatywnie oceniających UE oraz (często) rolę NATO, czego następstwem jest poparcie idei Europy Ojczyzn i zasady suwerennych narodów oraz przeciwstawianie się idei federacyjnej Europy.

Pierwsza próba konsolidacji europejskich środowisk nacjonalistycznych ma miejsce od 1997 r., kiedy to, jeszcze przed rozszerzeniem Wspólnoty Europejskiej w Europie Zachodniej, z inicjatywy nacjonalistów francuskich (Jean-Marie Le Pena) powstał Euronat, pierwsza formacja polityczna skupiająca europejskich zwolenników nacjonalizmu również z państw Europy Środkowej⁸. W deklaracji wiedeńskiej (*Vienna Declaration of Patriotic and National Movements and Parties in Europe*) z 2005 r. znalazło się siedem partii radykalnej prawicy z Austrii, Belgii, Bułgarii, Francji, Hiszpanii, Rumunii i Włoch⁹. W deklaracji domagano się m.in. rezygnacji z rozszerzania UE na kraje pozaeuropejskie, zaprzestania prowadzenia polityki imigracyjnej i ograniczenia świadczeń socjalnych dla imigrantów, a także odrzucenia europejskiej konstytucji i utworzenia europejskiej centroprawicy. Oznaczało to pierwszy etap ujednoczenia europejskiego ruchu nacjonalistycznego. Pięć lat później w 2009 r. z inicjatywy węgierskiego Jobbiku w Budapeszcie powstał Sojusz Europejskich Ruchów Narodowych (*Alliance of European National Movements*, AENM), a następnie pod koniec 2010 r. Europejski Sojusz na rzecz Wolności (*European Alliance For Freedom*, EAF). W dniu 4 lutego 2015 r. w Parlamencie Europejskim utworzono ultrapravicowy Sojusz dla Pokoju i Wolności (*Alliance For Peace and Freedom*, APF). W momencie powstania

7 R. Eatwell, *The Rebirth of the "Extreme Right" in Western Europe?*, „Parliamentary Affairs” 2000, vol. 53, s. 410. Por. D. Kasprowicz, *Populistyczna radykalna prawica jako obszar badawczy*, Kraków 2017, s. 74.

8 W Euronat znalazły się Front National (FN), m.in. włoskie Forza Nuova i Movim ento Sociale – Fiamma Tricolore, Partidul Romania Mare, Democracia Nacional (DN), British National Party (BNP), portugalska National Action Movement, Srpska Radikalna Stranka, holenderska Nieuw Rechts, Sverigedem okraterna i in. Por. R. Łętocha, *W stronę Europejskiego nacjonalizmu? Tendencje uniwersyfikacyjne we współczesnych europejskich ruchach nacjonalistycznych*, „Ateneum. Polskie Studia Politologiczne” 2018, t. 58, s.12.

9 Były to m.in.: Wolnościowa Partia Austrii (FPÖ), belgijski Interes Flamandzki (VB), bułgarska Ataka, Francuski Front Narodowy, Hiszpańska Alternatywa (AES), rumuński PRM i włoski Ruch społeczny Fiamma Tricolore (MS-FT). N. Fligstein, A. Polyakowa, W. Sandholtz, W., *European Integration, Nationalism, and European Identity*, „Journal of Common Market Studies” 2011, t. 50, s. 19. Por. R. Łętocha, *W stronę Europejskiego nacjonalizmu? ... op. cit.*, s. 12.

partie członkowskie należące do AFP miały zbyt mało przedstawicieli, aby powołać własną grupę parlamentarną. APF był finansowany m.in. przez powstałą w Berlinie (2015) fundację Europa Terra Nostra. Od 2019 r. w Parlamencie Europejskim działa grupa parlamentarna Tożsamość i Demokracja (*Identity and Democracy*, ID), do której należała np. czeska Wolność i Demokracja Bezpośrednia – Tomio Okamura (*Svoboda a přímá demokracie – Tomio Okamura*, SPD).

W okresie ostatnich trzydziestu lat powstały liczne i wartościowe opracowania dotyczące zachodzących procesów, sporów terminologicznych oraz roli radykalnych i ekstremalnych ugrupowań w systemach politycznych¹⁰: Casa Mudde (2005, 2007); Andrea L.P. Pirro (2015); Bartka Pytłasa (2015); Michaela Minkenberg (2017); Manueli Caiani i Ondřeja Císařa (2018); Zsuzsanny Végh (2021) i innych. Na tematy związane z częścią zagadnień podejmowanych w artykule pisali: Marcin Skobrtal (2010); Miroslav Mareš (2012); Grigorij Me-seżnikov, Oľga Gyárfášová (2016); Kinga Wojtas (2018); Paweł Malendowicz (2020); Nina Paulovicova (2020); Seongcheol Kim (2022); Łukasz Lewkowicz (2022) i inni.

1. Metodologia badań

Przedmiotem prezentowanych badań jest wzrost znaczenia radykalnych i ekstremalnych partii prawicowych w dwóch państwach należących do Grupy Wyszehradzkiej, Republikach Czeskiej i Słowackiej, oraz ich stosunek do Unii Europejskiej. Głoszone przez środowiska skrajnej prawicy nacjonalistycznej postawy, sceptyczne wobec idei federacyjnych czy supranacjonalistycznych w zjednoczonej Europie, powodują odchodzenie od popierania zasad polityki ponadnarodowej na rzecz współpracy międzyrządowej opartej na relacjach suwerennych państw. Głoszone idee są powrotem do dominującej w pierwszych dekadach XX w. koncepcji samodzielności wyboru kierunków polityki międzynarodowej, opartej głównie na relacjach bilateralnych lub regionalnych oraz powiązaniach perspektywicznych z sojusznikami gwarantującymi jak najszerze poczucie bezpieczeństwa¹¹. Celem artykułu

¹⁰ Pelen wykaz w bibliografii.

¹¹ M. Kornat, *Polityka zagraniczna Polski 1938-1939. Cztery decyzje Józefa Becka*, Gdańsk 2012, s. 93-97.

jest próba wskazania kierunków rozwoju idei współczesnego skrajnego nacjonalizmu oraz jej ewolucji, zwłaszcza w sytuacji kryzysu ekonomicznego, będącego rezultatem pandemii COVID-19, i groźby konfliktu z Federacją Rosyjską, wynikającego z dążeń Moskwy do odbudowy swojej pozycji globalnej z okresu przed rozpadem ZSRS. Ważnym czynnikiem oddziałującym na te postawy jest tworzenie odpowiedniego modelu państwa narodowego, opartego na nowym kształcie praworządności, przy często czynnym wsparciu środowisk religijnych, obronie wartości kulturowych, tworzeniu obowiązujących kierunków polityki pamięci (historycznej), mającej wpływ na wymiar tożsamości narodowej, oraz odsuwaniu się od modelu demokracji w kierunku autorytarnym. Analizę oparto na metodzie genetycznej oraz analizie dokumentów i treści wystąpień liderów ugrupowań radykalnej i ekstremalnej prawicy. Autor stawia pytania badawcze: W jakim stopniu przeszłość historyczna rzutuje na charakter nacjonalizmów w tej części Europy (Republik Czech i Słowacji)? Czy populistyczni radykalni i ekstremalni nacjonaści mają wpływ na redefinicję funkcjonowania Unii Europejskiej poprzez stopniową zmianę przekonań i szersze poparcie w stosunku do koncepcji Europy suwerennych narodów lub wystąpienie z jej struktur? Czy następstwem działań ugrupowań nacjonalistycznych o radykalnym i ekstremalnym charakterze w Republikach Czech i Słowacji może być zmiana systemów politycznych na rzecz tzw. demokracji delegatywnej czy reżimów autorytarnych, które odrzucają demokrację liberalną i obecną politykę globalizacji?

Analiza wyników wyborów parlamentarnych przeprowadzonych w ostatnich piętnastu latach w Republikach Czeskiej i Słowackiej pozwala na wyodrębnienie trzech poziomów poparcia politycznego partii głoszących tendencje radykalnie i ekstremalnie nacjonalistyczne. Pierwszą grupę stanowią ugrupowania akceptowane politycznie i uczestniczące w procesie rządzenia państwem. Do drugiej grupy należą ugrupowania, które nie posiadają zdolności koalicyjnych, ale znajdowały się w parlamentach swoich państw. W trzeciej grupie znajdują się partie niemające dotychczas swojej reprezentacji parlamentarnej.

2. Tradycje nacjonalistyczne na obszarach dzisiejszych Republik Czeskiej i Słowackiej

W tradycji nacjonalistycznej, szczególnie w okresie po I wojnie światowej, wraz z kształtowaniem się niepodległej państwowości w wielu

państw Europy Środkowej uaktywniły swoją działalność ugrupowania narodowe i nacjonalistyczne, co dotyczy również Czechosłowacji. W przypadku Czechów problem nacjonalizmu związany był z wcześniejszymi przemianami narodowymi, będącymi wynikiem czeskiego odrodzenia narodowego z przełomu XVIII i XIX w. Poczucie odrębności narodowej łączono z krytyką Habsburgów, którzy po bitwie pod Białą Górą (1620) germanizowali Czechów. Czesi opowiadali się za ograniczaniem wpływów środowisk religijnych, łącząc je z narzucaniem przez Wiedeń wiary katolickiej z okresu utraty niepodległego państwa. Czeski ruch narodowy ożywił się w okresie I wojny światowej oraz w czasach Pierwszej Republiki Czechosłowackiej. Istotnym elementem tego działania było dążenie do ograniczenia wpływów religii katolickiej i postawienie na osiągnięcia reformacji, której symbolem był Jan Hus. W Republice Czechosłowackiej działała Narodowa Wspólnota Faszystowska (*Národní Obec Fašistická*, NOF), na czele z wwyodzącym się z Legionów Czeskich Rudolfem Gajdą. NOF opowiadała się za budową silnego państwa narodowego opartego na zasadzie korporacjonizmu (inspiracja włoskim faszyzmem), była też zdecydowanie antyniemiecka i antyżydowska. W okresie II wojny światowej aktywny był Czeski Obóz Narodowo-Socjalistyczny – Flaga (*Český národní socialistický tabor ČNTS-Vlajka*), głoszący hasło: „Krev – Jazyk – Půda” („Krew – Język – Ziemia”), na czele z Františkem Mlčochem. Rozwiązany w 1942 r. przez Niemców, którzy uznali, że działalność pomniejszych czeskich faszystowskich ugrupowań politycznych nie była im już potrzebna¹².

W przeciwieństwie do Czechów, Słowacy łączyli aspekt nacjonalistyczny (walka z madziaryzacją) z powszechną w tym narodzie religią katolicką. Od drugiej połowy XIX w. powstało wiele partii o charakterze narodowym, np. w 1871 r. Słowacka Partia Narodowa (SNS), nawiązująca do idei samostanowienia, uznania praw narodowych Słowaków do używania języka słowackiego w edukacji oraz własnego sądownictwa i autonomii w ramach Królestwa Węgier. Początki innej formacji, założonej przez ks. Andreja Hlinkę, Słowackiej Partii Ludowej (*Sloven-*

12 M. Mareš, *Who's Who in the Czech Republic*, [w:] *Mapping of Violent Right-wing Extremist Groups in Central and Eastern Europe*, H. J. Schindler, M. Zaborowski (red.), Bratislava, November 2023, s. 24-32.

ská ľudová strana, SLS), sięgają 1894 r. Jako samodzielna partia w austro-węgierskim systemie politycznym SL'S zaistniała od 1913 r. i pod tą nazwą występowała w wolnej Czechosłowacji do 1925 r. Następnie do 1938 r. jako Słowacka Partia Ludowa Hlinki (*Hlinkova Slovenska Ludova Strana*, HSL'S), a w latach 1938-1945 jako Słowacka Partia Ludowa Hlinki – Partia Słowackiej Jedności Narodowej (*Hlinkova slovenská ľudová strana – Strana slovenskej národnej jednoty*, HSLS-SSNJ). W kierowaniu ruchem narodowym ważną rolę odgrywał wspomniany ks. Andrej Hlinka (najpierw w SL'S, a później HSL'S), który domagał się autonomii Słowacji, zwalczał ateizm, „czechosłowakizm” i protestantyzm. Głoszone przez Hlinkę hasło: „Jeden naród, jedna partia, jeden przywódca” miało jednoczyć ruch narodowy. Po śmierci Hlinki jego następcą został ks. Jozef Tiso, który stanął (za zgodą III Rzeszy) na czele utworzonej po układach monachijskich i rozpadzie Czechosłowacji niepodległej Słowacji (Pierwsza Republika)¹³, nazywanej „republiką proboszczy”. Powstała słowacka wersja chrześcijańskiego totalitaryzmu (klerykalny faszyzm), łącząca religię katolicką z obroną niezależnej Słowacji i zwalczająca mniejszości etniczne: Żydów, Romów i wrogów politycznych: marksistów i liberałów.

3. Czeskie organizacje radykalnej i ekstremalnej prawicy od 1993 r.

Po 1989 r. nastąpiło ożywienie czeskiego ruchu nacjonalistycznego. To nowe środowisko łączy nostalgię za reżimem komunistycznym z nienawiścią skierowaną przeciwko zachodniemu progresywizmowi, UE i NATO oraz muzułmańskim imigrantom. Niezadowolenie społeczne z tempa rozwoju ekonomicznego Czech powoduje przychylność wobec Rosji Putina, co jest widoczne do wybuchu wojny w Ukrainie w 2022 r.¹⁴

Pierwszą formacją głoszącą hasła prawicowo-radykalne było powstałe w 1989 r. Stowarzyszenie na rzecz Republiki – Republikańska Partia Czechosłowacji (*Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa*, SPR-RSČ), należące do grupy partii parlamentarnych,

13 Program o vevyhlásenie vlády z 21. februára 1939, <https://www.slsah.sk/udalosti-predchadzajuce-slavnemu-14-marcu-1939/#programove-vyhlasenie/> [23.02.2024].

14 M. Mareš, *Who's Who in the Czech Republic...*, op. cit., s. 27.

bez zdolności koalicyjnych. To kierowane przez Miroslava Sládka, ugrupowanie polityczne miało na początku lat 90. XX w. swoją reprezentację w czeskim parlamencie. Ze względu na problemy finansowe (brak rozliczeń finansowych) partia została rozwiązana w 2013 r.¹⁵, ale w 2016 r. powróciła na scenę polityczną jako SPR-RSČ Miroslava Sládka. SPR-RSČ była izolowana od głównego nurtu politycznego, nie mając wpływu na rządy¹⁶. Sládek sprzeciwiał się wstąpieniu Czech do NATO, odrzucał również czeski akces do UE¹⁷.

W 2013 r. powstał Świt Demokracji Bezpośredniej (*Úsvit přímé demokracie*, UPD). Ta kierowana przez Tomio Okamurę formacja miała swoją reprezentację w czeskim parlamencie, nie posiadała jednak zdolności koalicyjnej, przez co nie uczestniczyła w czeskich rządach. Po konfliktach wewnętrznych w Świcie w 2015 r. Okamura i Radim Fala założyli nową partię Wolność i Demokracja Bezpośrednia – Tomio Okamury (SPD). W kolejnych wyborach parlamentarnych SPD uzyskiwała parlamentarną reprezentację polityczną (około 20 posłów). Lider partii Tomio Okamura od 2015 r. głosi hasła opuszczenia UE, ostrzegając Czechów przed groźbą bycia protektorem Stanów Zjednoczonych i Niemiec oraz wieszcząc utratę suwerenności przez Europę na rzecz Turcji.

Do grupy czeskich partii pozaparlamentarnych o nacjonalistycznym charakterze należy powstały w 2018 r. Sojusz Sił Narodowych (*Aliance Národních Sil*, ANS). Na czeskiej scenie politycznej ANS funkcjonował wcześniej jako Obywatele (*Občané*) (2011). W swym programie ANS opowiadał się za wycofaniem Republiki Czeskiej z NATO i UE oraz innych struktur o globalnym charakterze, anulowaniem realizacji Agendy ONZ 2030 i porozumienia z ONZ z 2008 r. w sprawie udziału Czech w programach przesiedleńczych. Przecistawiano się roli Niemiec w UE, obawiając się, że Republika Czeska będzie „niemieckim protektorem”¹⁸.

15 P. Zenkner, *On byl první. Populista i politiký podnikatel*, 05.06.2013, <https://www.demokraticky-stred.cz/on-byl-prvni-populista-i-politiky-podnikatel/> [22.03.2024].

16 I. Gołębiowska, *Analiza komparatystyczna współczesnych nacjonalizmów...*, op. cit., s. 119.

17 M. Mareš, *Who's Who in the Czech Republic...*, op. cit., s. 2.

18 *Proč je nezbytné vystoupit z EU, jak to učinit a jaká je alternativa?* <https://aliance.narodnich.sil.cz/program-ans/> [24.02.2024].

Do wspomnianej grupy możemy zaliczyć (od 2015 r.) ultranacjonalistyczną partię Narodowa Demokracja (*Národní demokracie*, ND), która wcześniej (w 2005 r.) występowała pod nazwami Prawo i Sprawiedliwość¹⁹ (*Právo a spravedlnost*, PaS) a od 2014 r. zmieniła nazwę na Nie Brukseli – Narodowa Demokracja (*NE Bruselu – Národní demokracie*, ND). ND zakładało utworzenie koalicji przeciwko obecności Republiki Czeskiej w UE, a wybory w 2014 r. miały być swoistym referendum w tej sprawie²⁰. Lider partii Adam Benjamin Bartoš głosił hasła antysemickie i antyimigracyjne²¹. Czeska Narodowa Demokracja nawiązywała do tradycji politycznych i narodowego konserwatyzmu oraz republikanizmu, pierwszego premiera Czechosłowacji Karla Kramáří (1918-1919). Współczesna ND nie zdobyła dotychczas mandatów w czeskim parlamencie.

W 2002 r. powstała, założona przez grupę niezadowolonych działaczy SPR-RSČ, Partia Robotnicza (*Dělnická strana*, DS). DS została w 2010 r. oskarżona o propagowanie zasad neonazizmu, dyskryminację rasową i ksenofobię oraz stworzenie Korpusu Ochronnego partii. Członkowie Korpusu Ochronnego związani byli z ultraprawicowymi ruchami nacjonalistycznymi i oskarżani o nielegalne posiadanie broni²². Kierunek ekstremalny kontynuuje powstała ze środowiska DS w 2010 r. Robotnicza Partia Sprawiedliwości Społecznej (*Dělnická strana sociální spravedlnosti*, DSSS). Jej lider – Tomáš Vandas, rozpoczął swoją działalność polityczną w SPR-RSČ jako asystent Miroslava Sládka. Początkowo w obawie przed delegalizacją DSSS ograniczało wystąpienia dotyczące wyjścia Republiki Czeskiej z UE i NATO, krytykując głównie unijną biurokrację. Z drugiej strony wskazywano na współpracę poza strukturami unijnymi – np. z Federacją Rosyjską. Za możliwe rozwiązanie uznawano niezależność Czech opartą na wzorcach Szwajcarii i Norwegii²³. DSSS, podobnie jak słowaccy

19 Odwoływano się do nazwy polskiej partii Prawo i Sprawiedliwość (PiS).

20 *Euroskeptici řekli „NE Bruselu“*. Volby budou referendum, 13.01.2014, <http://www.prvni zpravy.cz/zpravy/politika/euroskeptici-rekli-ne-bruselu-volby-budou-referendem/> [22.02.2024].

21 L. Pavlát: *Adam B. Bartoš aneb česká autentická pravice*, 1.03.2012, https://web.archive.org/web/20150924142957/http://www.rozhlas.cz/radio_cesko/analyzy/_zprava/leo-pavlat-adam-b-bartos-aneb-ceska-autenticka-pravice--1025675 [23.02.2024].

22 Ústavnísoud od mítnávrh Dělňické strany proti jej í muroz puštění [online], Brno: Ústavní soud, 31.04.2010.

23 D. Kasprovicz, *Europejska (de)konstrukcja: ewolucja programowa partii skrajnie prawicowych wobec kwestii europejskich*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologia” 2012, nr 7, s. 161.

Kotlebowcy z L'SNS, związali się z ultrapravicowym APF²⁴. W dniu 2 kwietnia 2011 r. DSSS podpisała porozumienie z Narodowodemokratyczną Partią Niemiec (*Nationaldemokratische Partei Deutschlands*, NPD) – obie partie domagają się zmian, krytykują niedemokratyczny system UE oraz podkreślają kryzys wartości europejskich. Ostrej krytyce poddano zasady funkcjonowania UE i NATO²⁵.

W programie politycznym „Sojusz dla niepodległość Republiki Czeskiej” („Aliance, za nezavislost ĀR”) powstałym przed wyborami do PE w 2019 r. DSSS popierała hasło: „Naszym celem jest Europa wolnych narodów!”. Podkreślając poparcie dla modelu polityki narodowej Europy opartej na współpracy gospodarczej, w której każdy naród ma swoją godną pozycję, a handel funkcjonuje głównie w formie eksportu nadwyżek i importu dóbr deficytowych. Odrzucono również idee wielokulturowości jako sprzeczne z polityką narodową państw członkowskich UE²⁶.

W dniu 30 października 2023 r. pod egidą DSSS odbyła się konferencja „Wyjdźmy z UE i NATO” („Vystupme z UE i NATO”), podczas której powołano do życia wspólną platformę polityczną pod nazwą „Sojusz na rzecz Niepodległości Republiki Czeskiej”. W jego skład weszły partie i ruchy społeczne popierające wystąpienie Czech z tych ponadnarodowych instytucji: Sojusz Sił Narodowych; Bezpieczne ulice; Robotnicza Partia Sprawiedliwości Społecznej; Ruch PES; Narodowa Demokracja; Ma sens; Czysta gmina; Stowarzyszenie na rzecz Republiki – Partia Republikańska Czechosłowacji (i inne). Przedstawiono projekt wyborczy przed wyborami do Parlamentu Europejskiego w 2024 r., określając główne cele wyborcze: „Naszym obecnym celem jest sukces w wyborach do Parlamentu Europejskiego. Konieczne jest, aby wśród czeskich europosłów znaleźli się ludzie, którzy nie popierają

24 R. Łętocha, *W stronę Europejskiego nacjonalizmu? ...* op. cit., s. 12-13. Por. *Where We Stand. Working on a better Europe*, Adopted by Congress of the APF, June 16, 2015, Brussels, <https://apfeurope.eu/where-we-stand/> [22.02.2024].

25 M. Mareš, *Right-Wing Extremism in the Czech Republic*, Friedrich-Ebert-Stiftung, September 2012, s. 5, <https://library.fes.de/pdf-files/id-moe/> [26.03.2024].

26 *Vznikla alianca za nezavislost CR*, 30.10.2023, <http://www.dsss.cz/vznikla-aliance-za-nezavislost-cr/> [23.03.2024].

UE i nie propagują jej «miękkiej reformy», ale faktycznie opowiadają się za powrotem do suwerenności i niepodległości Czech²⁷.

4. Słowackie ugrupowania radykalnej i ekstremalnej prawicy od 1993 r.

Do przedwojennych tradycji działającego w latach (1871-1938) SNS, nawiązuje powstała w 1990 r. partia o takiej samej nazwie Słowacka Partia Narodowa (*Slovenská národná strana*, SNS), mająca kilkakrotnie swych przedstawicieli w słowackiej Radzie Narodowej. Współczesna SNS, kierowana przez Andrzeja Danko, odwołuje się do radykalnej i ksenofobicznej retoryki wobec mniejszości narodowych (Romów i Węgrów), a za problemy rozwojowe Słowacji obwinia Czechów, którzy po II wojnie światowej dominowali w Czechosłowacji²⁸. W przypadku UE, przed wstąpieniem Republiki Słowackiej do Wspólnoty, wskazywano na alternatywę w postaci orientacji prorosyjskiej i proślówiańskiej. Ostatecznie w czasie referendum europejskiego w 2004 r. partia opowiedziała się przeciwko przynależności Słowacji do Unii Europejskiej. SNS nie ma swych przedstawicieli w Parlamencie Europejskim, ale jest częścią grupy politycznej Tożsamość i Demokracja (*Identity and Democracy*, ID), razem z francuskim Zjednoczeniem Narodowym, holenderską Partią Wolności, niemiecką Alternatywą dla Niemiec oraz kierowaną przez Mateo Salvinię włoską Ligą Północną. We wspólnym programie ID z 2019 r. podkreślano wiarę w suwerenność państw i narodów oraz współpracę między nimi. Tym samym przeciwstawiano się polityce mającej na celu utworzenie z UE superpaństwa oraz przenoszeniu suwerenności narodowej na rzecz ponadnarodową. „Partie i członkowie Parlamentu Europejskiego [należący do ID – A.W.] oparły swój sojusz polityczny na zasadach zachowania tożsamości obywateli i narodów Europy oraz poszanowania ich specyfiki narodowej²⁹”.

Inną formacją radykalnej prawicy konserwatywnej o populistyczno-nacjonalistycznym charakterze jest partia Jesteśmy rodziną (*Sme rodina*, SR), kierowana przez Borisa Kollára. Uznawana za partię an-

27 Ibidem.

28 D. Kasprovicz, *Populistyczna radykalna prawica...*, op. cit., s. 158.

29 *Spoločný program politickej strany Identita a Demokracia*, 13.06.2019, <https://www.sns.sk/o-nas/partneri-v-ep/> [20.03.2023].

tyimigracyjną i protestu. Partia nie ma przedstawicieli w Parlamencie Europejskim, jest jednak członkiem europejskiego ruchu ID. Odrzucając zarzuty dotyczące działań ksenofobicznych, ekstremizmu czy faszystyzmu, po wstąpieniu SR do ID, Boris Kollár podkreślał dążenie ID do „pierwotnej koncepcji wspólnej Europy opartej na pokoju i wspólnym wzroście gospodarczym, na zasadzie pomocniczości i w ramach zdrowego rozsądku”³⁰. W wyborach do Rady Narodowej w 2016 r. SR zdobyła 11, a w 2020 r. 17 mandatów. Przedstawiciele partii byli członkami rządów Igora Matoviča i Eduarda Hegera z partii Zwyczajni Ludzie i Niezależne Osobistości (OĽaNO).

Do drugiej grupy partii parlamentarnych bez zdolności koalicyjnych należy reaktywowany w 1989 r., nawiązujący do tradycji przedwojennych ugrupowań nacjonalistycznych, Słowacki Blok Ludowy (*Slovenský ľudový blok*, SLS)³¹. Ta kierowana (od 2012 r.) przez Jozefa Sásika narodowa formacja polityczna pomimo podziałów i sporów wewnętrznych wielokrotnie miała swoją reprezentację w słowackiej Radzie Narodowej. To pierwsza formacja ekstremalnie prawicowa, która wyszła poza kontekst antywęgierski. Towarzyszyła temu populistyczna i nacjonalistyczna retoryka, tworząca nastroje antymigracyjne i antymniejszościowe. Słowackie środowiska ekstremalnej prawicy w umiejętny sposób wykorzystują narrację historyczną, odwołując się do okresu Pierwszej Republiki i stawiając na znaczenie religii katolickiej oraz propagując związki z putinowską Rosją. W celach propagandowych wykorzystywane są media społecznościowe. SLS starała się zacieśniać współpracę z innymi grupami, zarówno nacjonalistycznymi, jak i ultranacjonalistycznymi. W 2009 r. partia została oskarżona o wspieranie faszystowskiej ideologii politycznej, a jej program i działalność określone jako naruszanie konstytucji i prawa³². W wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2019 r. opowiedziała się za przyjęciem przez UE rozwiązań opartych na ideach suwerennych narodów. Występując pod hasłem „Tak dla Europy. Nie dla Brukseli”,

30 B. Kollár, *V jednote je sila, preto sme vstúpili do hnutia Európa národov a slobody*, Bratislava, 13. máj 2019, <https://hnutie-smerodina.sk/aktuality/boris-kollar-v-jednote-je-sila-preto-sme-vstupili-hnutia-europa-narodov-slobody/> [20.03.2024].

31 Partia kilkakrotnie zmieniała nazwę, od 1995 r. występowała jako Słowacka Partia Ludowa a od 2016 r. jako Słowacka Partia Ludowa Andreja Hlinki.

32 Wniosek został wycofany w maju 2011 r. Por. J. Kuruc, *Addressing Right-wing Extremism in Slovakia*, [w:] *Mapping of Violent Right-wing Extremist Groups...*, op. cit., s. 54.

głoszono hasło „Europy chrześcijańskiej, Europy Narodów i Europy równego startu”³³.

Istotną rolę w środowisku ekstremalnej prawicy neonazistowskiej odgrywało powstałe w 2005 r. Słowackie Braterstwo (*Slovenska Po-spolitost*, SP). Jej lider Marian Kotleba po wyborach samorządowych w 2013 r. został przewodniczącym Kraju bańskobystrzyckiego³⁴. Nawiązując do przedwojennej formacji HSL’S, zmieniono nazwę partii na Partia Ludowa Nasza Słowacja (L’SNS, tzw. Kotlebowcy). L’SNS opowiadała się z narodowym kształtem słowackiej polityki historycznej, której ważnymi elementami było nawiązywanie do tragicznej przeszłości, okresu madziaryzacji oraz interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji w 1968 r. Kotlebowcy uznawali księdza Tiso za jedyne prawdziwego prezydenta i męczennika, tworząc w ten sposób historyczne podstawy dla współczesnej wizji Słowacji³⁵. W 2014 r., z okazji rocznicy utworzenia państwa słowackiego, Marian Kotleba nakazał ściągnąć flagę unijną, określając ją „flagą okupacyjną”, z siedziby regionu w Bańskiej Bystrzycy. L’SNS negatywnie reagowała na wydarzenia w Ukrainie w 2014 r. Według Kotleby tłem wydarzeń w Ukrainie była walka UE o nowe rynki zbytu oraz dążenie „organizacji terrorystycznej NATO” do zbliżenia się do granic Federacji Rosyjskiej³⁶. Głoszące poglądy neonazistowskie ugrupowanie w wyborach do słowackiego parlamentu – Rady Narodowej, w 2016 r. wprowadziła 14, a w 2020 r. – 17 deputowanych. W 2023 r. L’SNS znalazła się poza parlamentem (zdobyła jedynie 0,84% głosów)³⁷.

Utratę poparcia w wyborach parlamentarnych dla L’SNS należy powiązać z utratą mandatu poselskiego przez lidera tego ugrupowania Mariana Kotlebę, którego skazano za finansowe wspieranie ruchu faszystowskiego. Pełniąc funkcję przewodniczącego regionu w Bańskiej Bystrzycy, przekazał trzem rodzinom czeki na kwotę 1488 euro.

33 *Volebný program – Eurovolby 2019*, <https://www.slsah.sk/volebny-program-eurovolby-2019/#volebny-program-2019/> [12.02.2024].

34 K. Wojtas, *Partia Ludowa Nasza Słowacja – kontynuacja czy nowość w systemie partyjnym Słowacji*, „*Studia Politologiczne*” 2018, vol. 47, s. 103.

35 E. Szyszlak, *Populizm partii skrajnej prawicy...*, op. cit., s. 17.

36 G. Mesežnikov, O. Gyárfášová, *Súčasný pravicový extrémizmus a ultranacionalizmus na Slovensku: Stav, trendy, podpora*, Bratislava 2016, s. 24.

37 *Volby do Národnej Rady Slovenskej Republiky 2023*, https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2023/sk/vysledky_hlasovania_strany/ [21.01.2024].

Zostały one przekazane w rocznicę powstania współpracującego z III Rzeszą Państwa Słowackiego, które miało swój udział w zagładzie Żydów³⁸. Liczba 14 nawiązuje do tzw. 14 słów, często używanego przez neonazistów sloganu wymyślonego przez białego separatystę i terrorystę z lat 80. XX w. Davida Lane'a. Liczba 88 – zdaniem ekspertów – symbolizuje Adolfa Hitlera i pozdrowienie „Heil Hitler”, gdyż litera H jest ósmą w alfabecie łacińskim³⁹.

Ważnym elementem głoszonych koncepcji jest idea narodu. Niezaprzeczalnie interes narodowy stał się najważniejszym celem działania partii, a naród – utożsamiany z rozumieniem słowackości. Koncepcja oparta jest na wspólnocie etniczno-religijnej i obronie odrębności „białego człowieka”⁴⁰. W formie faszystowskiego pozdrowienia używano okrzyku „Na straż!”, który jest podobny do hitlerowskiego „Sieg Heil!”, oraz ubierano się w jednolite uniformy wzorowane na mundurach Gwardii Hlinki.

Pomiędzy obydwoma partiami (HSL'S z okresu Pierwszej Republiki Słowackiej i współczesną L'SHS) istnieje wiele różnic. Przede wszystkim HSL'S była partią rządzącą, głoszącą hasła niezależności, autonomii, suwerenności i propagowała idee państwa narodowego. Z kolei Kotlebowcy krytykują liberalną demokrację oraz wszelkie sojusze polityczne i militarne oparte na zachodnim modelu bezpieczeństwa rozwoju (UE i NATO)⁴¹.

Podobnie jak w przypadku UE, również w przypadku NATO, L'SNS Kotleby postulowała wystąpienie ze „zbrodniczego” paktu, jakim jest NATO, oraz budowę bloku państw neutralnych – Szwajcarii, Austrii i Słowacji. Słowacy mieliby ponownie obowiązkowo pełnić zasadniczą służbę wojskową. Do społeczeństwa skierowano „Petycję o wystąpienie Słowacji z NATO”⁴². W programie politycznym w 2016 r. podkreślano, „Stawiamy interesy Słowacji ponad dyktat Brukseli i dlatego

38 Kotleba je vinný. Kvôli šekovej kauze prišiel o mandát poslanca, <https://www.ta3.com/clanok/233019/kotleba-je-vinny-kvoly-sekovej-kauze-prišiel-o-mandat-poslanca/> [23.01.2024]. Por. Ł. Lewkowicz, *Ekstremizm prawicowy Partii Ludowej – Nasza Słowacja...*, op. cit., s.182.

39 S. Walker, *How a Slovakian neo-nazi got elected*, <https://www.theguardian.com/world/2019/feb/14/how-a-slovakian-neo-nazi-got-elected/> [28.01.2024].

40 Ł. Lewkowicz, *Ekstremizm prawicowy Partii Ludowej – Nasza Słowacja...*, op. cit., s. 183.

41 K. Wojtas, *Partia Ludowa Nasza Słowacja...*, op. cit., s. 116; por. P. Malendowicz, *W drodze do władzy... Nacjonalistyczne projekty państw Europy XXI wieku*, Bydgoszcz 2017, s. 171-172.

42 Ibidem, s. 110, por. *Petícia za vystúpenie zo zločineckej organizácie NATO*, <http://www.lsnaseslovensko.sk/> [25.01.2024].

nie godzimy się na ograniczanie suwerenności państw członkowskich Unii Europejskiej”⁴³.

W dniu 9 marca 2021 r. po przejściu kontroli nad redakcją partyjnego „Głosu Ludu” („Hlas Ľudu”) przez część działaczy ĽSNS, którzy wystąpili z partii po kryzysie politycznym i wyborczej katastrofie Kotlebowców, utworzono Ruch Republiki (*Hnutie Republika*, HR), na którego czele stanął eurodeputowany (XI kadencji Parlamentu Europejskiego) Milan Uhrík. W szeregach HR znalazł się także inny eurodeputowany Miroslav Radačovský. Formacja ta odżegnuje się od ideologii faszystowskiej, chociaż z nią jest utożsamiana⁴⁴, nawiązując do przeszłości historycznej Słowacji z okresu rządów księdza Josefa Tiso i Pierwszej Republiki⁴⁵. W programie wyborczym (2024) do Parlamentu Europejskiego HR opowiada się za gruntowną reformą UE: „odrzuca obecną politykę Unii Europejskiej, ponieważ ta polityka (imigracyjna, tęczowa, «zielona») niszczy zarówno Europę, jak i Słowację. (...) Propagujemy fundamentalną reformę Unii Europejskiej i powrót do stowarzyszenia wyłącznie gospodarczego, które zagwarantuje swobodę podróżowania i handlu, sprzyjające warunki dla wszystkich państw członkowskich”⁴⁶.

Do grupy partii pozaparlamentarnych należy powstała w 2023 r. Alternatywa dla Słowacji (*Alternativa pre Slovensko*, ApS), kierowana przez Annę Belousovą. Dawniej (od 2011 r.) formacja ta występowała pod nazwą Naród i Sprawiedliwość – Nasza Partia (*Národ a Spravedlivosť – naša strana*, NaS-ns). Będąca liderką NaS-ns Belousova podkreślała: „Nie jesteśmy rasistami, ekstremistami, szowinistami czy nacjonalistami. Jesteśmy patriotami, którzy kochają ten kraj. W tym duchu chcemy zjednoczyć siły narodowe”⁴⁷.

43 10 bodov za naše Slovensko! Volebný program politickej strany Kotleba – Ľudová strana Naše Slovensko, <http://www.naseslovensko/> [22.02.2024].

44 Odborník na extrémizmus. Mareš: Slovenské voľby sú pre Rusko veľmi dôležité, 01.06.2023, <https://dennikn.sk/3404909/odbornik-na-extremizmus-mares-slovenske-voľby-su-pre-rusko-velmi-dolezite/> [23.03.2004]. Por. J. Kuruc, *Addressing Right-wing Extremism in Slovakia...*, op. cit., s. 56.

45 Výraz nebol nájdený. Čo si myslíte o prevej Slovenskej Republike a Prezidentovi Tisovi, https://www.hnutie-republika.sk/wp-content/uploads/2023/08/REPUBLIKA_brozura_HOAXY_NAHLAD/ [22.03.2024].

46 Naše názory a postoje, <https://www.hnutie-republika.sk/nazory/#extremizmus/> [22.03.2024].

47 Belousovová: Národnú politiku na rozdiel od SNS nezneužívam na kradnutie, 07.03.2012, <https://www.topky.sk/cl/1000104/1302342/Belousovova--Narodnu-politiku-na-rozdiel-od-SNS-ne-zneužívam-na-kradnutie/> [20.03.2023].

Inną formacją narodową jest Słowacki Ruch Obrony (*Slovenské hnutie obrody*, SHO), której przewodniczącym jest Robert Švec. Od 2019 r. partia polityczna, która wśród głównych wartości w programie (w 2023 r). głosiła m.in.: obronę narodowej tożsamości, referendum w sprawie wystąpienia Słowacji z UE, współpracę w ramach Grupy Wyszehradzkiej, przywrócenie waluty narodowej, neutralność Słowacji i wystąpienie z NATO oraz odrzucenie programu wielokulturowości i wprowadzenie rygorystycznej polityki azylowej⁴⁸.

Podsumowanie

Od wstąpienia państw w Europie Środkowej do Unii Europejskiej, prowadzone są spory społeczno-polityczne dotyczące przyszłości jednoczącej się Europy. Jest niewątpliwie prawdą, że wschodnia część Europy po upadku ZSRS wraz z możliwością wyboru kierunku swego rozwoju przeżyła gwałtowny okres demokratyzacji. Znaczna część państw wybrała drogę prozachodnią, stając się częścią NATO i Unii Europejskiej. Dotyczy to również powstałych w 1993 r., po upadku Czechosłowacji, Republiki Czeskiej i Słowackiej. Licząc na gwałtowną, pozytywną ewolucję poziomu życia, Czesi i Słowacy wybrali opcję euroatlantycką. Oczekiwania społeczne nie pokrywały się z możliwościami i realiami istniejącej rzeczywistości. W konsekwencji uaktywniły się organizacje, ruchy i partie polityczne o radykalnie i ekstremalnie nacjonalistycznym charakterze. Zarówno w Czechach, jak i na Słowacji powstały formacje, które możemy zaliczyć do dwóch grup nacjonalistycznych: radykalnej i ekstremalnej prawicy. Wszystkie te organizacje opowiadają się za zmianami w Europie, uznając, że problemem dla rozwoju suwerennych narodów są dominujące na kontynencie koncepcje federacyjne w Unii Europejskiej. W przypadku formacji radykalnej prawicy pojawiają się propozycje ograniczenia roli UE jedynie do obszaru gospodarczego oraz odrzucenie wszelkich innych rozwiązań integracyjnych, narzucanych przez Brukselę. Z kolei formacje ekstremalnej prawicy opowiadają się za likwidacją UE oraz za wystąpieniem Repub-

48 SHO: *Predstavujeme vám náš novelizovaný program. Revolučný program pre Slovensko*, 10.06.2023, <https://sho.sk/sho-predstavujeme-vam-nas-novelizovany-program-revolucny-program-pre-slovensko/> [14.02.2024].

liki Czeskiej i Republiki Słowackiej ze Wspólnoty. Licząc na samodzielność i samowystarczalność Czechów oraz Słowaków, skrajna prawica nacjonalistyczna odwołuje się do koncepcji głoszonych przez APF, a także do idei słowiańskości i zbliżenia z Federacją Rosyjską (co jest bardzo widoczne do rosyjskiej agresji w 2022 r. i wybuchu pełnoskalowej wojny w Ukrainie). Odwołując się do historii, tradycji, kultury oraz religii (głównie Słowacy), w przestrzeni publicznej coraz częściej pojawiają się hasła antyimigracyjne i antymiejszociowe, co wywołuje we własnych społeczeństwach poczucie zagrożenia, wynikającego z rzekomego narzucania przez UE koncepcji wielokulturowości oraz niekontrolowanej swobody w zakresie orientacji seksualnych (LGBT, gender). Pomimo różnic między obu państwami, powstają koncepcje „narodowych twierdz” – państw, które będą bronić prawdziwych praw Czechów i Słowaków. W konsekwencji rośnie popularność idei budowy państw opartych na cechach autorytarnych oraz dążenie do zmian w Europie, które odrzucą współczesną koncepcję globalizacji i doprowadzą do stworzenia modelu Europy suwerennych narodów, bez względu na przyszłe konsekwencje polityczne, ekonomiczne i zagrożenia dla bezpieczeństwa własnych narodów.

Bibliografia

1. *10 bodov za naše Slovensko! Volebný program politickej strany Kotleba – Ludová strana Naše Slovensko*, <http://www.naseslovensko/> [22.02.2024].
2. Belousovová: *Národnú politiku na rozdiel od SNS nezneužívam na kradnutie*, 07.03.2012,
3. <https://www.topky.sk/cl/1000104/1302342/Belousovova-Narodnu-politiku-na-rozdiel-od-SNS-nezneuzivam-na-kradnutie/> [20.03.2023].
4. Caiani M., Cisař O. (eds), *Radical Right Movement Parties in Europe*, New York 2018.
5. Eatwell R., *The Rebirth of the “Extreme Right” in Western Europe?* „Parliamentary Affairs” 2000, vol. 53, s. 407-425.
6. *Euroskeptici řekli „NE Bruselu“: Volby budou referendum*, 13.01.2014, <http://www.prvni.zpravy.cz/zpravy/politika/euroskeptici-rekli-ne-bruselu-volby-budou-referendem/> [22.02.2024].
7. Fligstein N., Polyakova A., Sandholtz W., *European Integration, Nationalism, and European Identity*, „Journal of Common Market Studies” 2012, t. 50, s. 106-122.
8. Gołębiewska I., *Analiza komparatystyczna współczesnych nacjonalizmów państw Europy Środkowo-Wschodniej i Zachodniej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia and Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2014, t. 36, nr 2, s. 101-124.
9. Heath J. A., *„Sayonara Okamura:” – A Study of The Ill-fated Czech Far Right*, Oxford 2017.

10. Kasprowicz D., *Europejska (de)konstrukcja: ewolucja programowa partii skrajnie prawicowych wobec kwestii europejskich*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2012, nr 7, s. 150-166.
11. Kasprowicz D., *Populistyczna radykalna prawica jako obszar badawczy*, Kraków 2017.
12. Kim S., *Discourse, Hegemony, and Populism in the Visegrád Four*, New York 2022.
13. Kollár B., *V jednote je sila, preto sme vstúpili do hnutia Európa národov a slobody*, Bratislava, 13.05.2019, <https://hnutie-smerodina.sk/aktuality/boris-kollar-v-jednote-je-sila-preto-sme-vstupili-hnutia-europa-narodov-slobody/> [20.03.2024].
14. Kornat M., *Polityka zagraniczna Polski 1938-1939. Cztery decyzje Józefa Becka*, Gdańsk 2012.
15. Kotleba je vinný. Kvôli šekovej kauze prišiel o mandát poslanca, <https://www.ta3.com/clanok/233019/kotleba-je-vinny-kvoli-sekovej-kauze-prisiel-o-mandat-poslanca/> [23.01.2024].
16. Kuruc J., *Addressing Right-wing Extremism in Slovakia*, [w:] *Mapping of Violent Right-wing Extremist Groups in Central and Eastern Europe*, H. J. Schindler, M. Zaborowski (red.), Bratislava, November 2023, s. 50-59.
17. Lewkowicz Ł., *Ekstremizm prawicowy Partii Ludowej – Nasza Słowacja w Republice Słowackiej: ideologia i praktyka polityczna*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2022, z. 3, s. 175-193.
18. Łętocha R., *W stronę Europejskiego nacjonalizmu? Tendencje unifikacyjne we współczesnych europejskich ruchach nacjonalistycznych*, „Ateneum. Polskie Studia Politologiczne” 2018, t. 58, s. 7-19.
19. Malendowicz P., *W drodze do władzy... Nacjonalistyczne projekty państw Europy XXI wieku*, Bydgoszcz 2017.
20. Malendowicz P., *Symptomaty antydemokratyzmu w myśli politycznej i aktywności partii radykalnie nacjonalistycznych w Europie na początku XXI wieku. Analiza wybranych przykładów*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2020, t. 42, nr 1, s. 59-77.
21. Mareš M., *Right-Wing Extremism in the Czech Republic*, Friedrich-Ebert-Stiftung, September 2012, s. 1-12, <https://library.fes.de/pdf-files/id-moe/> [26.03.2024].
22. Mareš M., *Who's Who in the Czech Republic*, [w:] *Mapping of Violent Right-wing Extremist Groups in Central and Eastern Europe*, H. J. Schindler, M. Zaborowski (red.), Bratislava, November 2023, s. 24-32.
23. Mesežnikov G., Gyárfášová O., *Súčasný pravicový extrémizmus a ultranacionalizmus na Slovensku: Stav, trendy, podpora*, Bratislava 2016, s. 24.
24. Minkenberg M., *The Rise of the Radical Right in Eastern Europe: between Mainstreaming and Radicalization*, „Georgetown Journal of International Affairs” 2017, vol. 18, no. 1, s. 27-35.
25. Mudde C. (ed.), *Racist Extremism in Central & Eastern Europe*, New York 2005.
26. Mudd C., *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge 2007.
27. *Naše názory a postoje*, <https://www.hnutie-republika.sk/nazory/#extremizmus/> [22.03.2024].
28. *Odborník na extrémizmus. Mareš: Slovenské voľby sú pre Rusko veľmi dôležité*, 01.06.2023, <https://dennikn.sk/3404909/odbornik-na-extremizmus-mares-slovenske-volby-su-pre-rusko-velmi-dolezite/> [23.03.2024].
29. Paulovicova N., *The far right LSNS in Slovakia and its reconstruction of the nation*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2020, R. 18, z. 1, s. 177-197.

30. *Petícia za vystúpenie zo zločineckej organizácie NATO*, <http://www.lsnase.slovensko.sk/>.
31. *Proč je nezbytné vystoupit z EU, jak to učinit a jaká je alternativa*, <https://aliance.narodnich.sil.cz/program-ans/> [24.02.2024].
32. *Program o vévyhlásenie vlády z 21. februára 1939*, <https://www.slsah.sk/udalosti-predchadzajuce-slavnemu-14-marcu-1939/#programove-vyhlasenie/> [23.02.2024].
33. Pirro A.L.P. (red.), *The Populist Radical Right in Central and Eastern Europe. Ideology, Impact, and Electoral Performance*, New York 2015.
34. Pavlát L.: *Adam B. Bartoš aneb česká autentická pravice*, 01.03.2012, https://web.archive.org/web/20150924142957/http://www.rozhlas.cz/radio_cesko/analyzy/_zprava/leo-pavlat-adam-b-bartos-aneb-ceska-autenticka-pravice--1025675 [23.02.2024].
35. Pytlas B. (ed.), *Radical Right Parties in Central and Eastern Europe: Mainstream Party Competition and Electoral Fortune*, New York 2015.
36. Skobrtal M., *Stosunek partii nacjonalistycznych Polski, Republiki Czeskiej, Słowacji i Węgier do integracji europejskiej*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2010, nr 4, s. 171-190.
37. SHO: *Predstavujeme vám náš novelizovaný program. Revolučný program pre Slovensko*, 10 júna 2023, <https://sho.sk/sho-predstavujeme-vam-nas-novelizovany-program-revolucny-program-pre-slovensko/> [14.02.2024].
38. *Spoločný program politickej strany Identita a Demokracia*, 13.06.2019, <https://www.sns.sk/o-nas/partneri-v-ep/> [20.03.2023].
39. Szyszlak E., *Populizm partii skrajnej prawicy na Słowacji. Studium przypadku*, „Studia Europejskie – Studies in European Affairs” 2019, nr 3, s. 9-27.
40. Tokarczyk R., *Teoretyczna a praktyczna istota współczesnego ekstremizmu politycznego*, [w:] *Doktryny i ruchy współczesnego ekstremizmu politycznego*, E. Olszewski (red.), Lublin 2004, s. 13-35.
41. *Ústavní soud od mítnávrh Dělnické strany proti její i muroz puštění* [online], Brno: Ústavní soud, 31.04.2010.
42. Végh Z., *Central Europe's Radical Right and EU Foreign Policy*, „Policy Paper”, May 2021, <https://www.jstor.org/stable/resrep31801/> [22.02.2024].
43. *Volebný program – Eurovolby 2019*, <https://www.slsah.sk/volebny-program-eurovolby-2019/#volebny-program-2019/> [12.02.2024].
44. *Vznikla aliance za nezávislost CR*, 30.10.2023, <http://www.dsss.cz/vznikla-aliance-za-nezavislost-cr/> [23.03.2024].
45. *Volby do Národnej Rady Slovenskej Republiky 2023*, https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2023/sk/vysledky_hlasovania_strany/ [21.01.2024].
46. Walker S., *How a Slovakian neo-nazi got elected*, <https://www.theguardian.com/world/2019/feb/14/how-a-slovakian-neo-nazi-got-elected/> [28.01.2024].
47. *Výsledky hľadania pre: Čo si myslíte o prevej Slovenskej Republike a Prezidentovi Tisovi*, https://www.hnutierepublika.sk/wpcontent/uploads/2023/08/REPUBLIKA_brozura_HOAXY_NAHLAD/ [22.03.2024].
48. *Where We Stend. Working on a better Europe*, Adopted by Congress of the APF, June 16, 2015, Brussels, <https://apfeurope.eu/where-we-stand/> [22.02.2024].
49. Wojtas K., *Partia Ludowa Nasza Słowacja – kontynuacja czy nowość w systemie partyjnym Słowacji*, „Studia Politologiczne” 2018, vol. 47, s. 101-118.
50. Zenkner P., *On był prvný. Populista i politiký podnikatel*, 05.06.2013, <https://www.demokratickystred.cz/on-byl-prvni-populista-i-politicky-podnikatel> [22.03.2024].